

ТАБИЙ ВА ТЕХНОГЕН ХУСУСИЯТЛИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРГА ҚАРШИ ҲАРАКАТЛАР СОҲАСИДАГИ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

А. Қувадиқов Н.

ФВВ Академияси ҳузуридаги Фуқаро муҳофазаси
институти доценти и.ф.н.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7340203>

ARTICLE INFO

Received: 09th November 2022

Accepted: 18th November 2022

Online: 19th November 2022

KEY WORDS

Фавқулодда табиий фавқулодда техноген фавқулодда экологик фавқулодда хавфсизлик, Республикаси вазиятларда олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизими, тасниф, индикатор.

Ер юзида жойлашган барча давлатлар қаторида, республикамиз ҳудуди ҳам ижтимоий-иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар хавфидан ҳоли эмас. Жумладан, охириги ..... йил давомида Фавқулодда вазиятлар вазирлиги томонидан ..... та ҳолатларда фавқулодда вазиятлар қайд этилиб, унинг оқибатида ..... киши жабрланган, ... киши ҳалок бўлган ва ..... млн сўм (39 млн

ABSTRACT

Маълумки, барча мамлакатларда бўлгани каби республикамиз ҳудудида ҳам ижтимоий-иқтисодий хавфсизликка таъсир кўрсатувчи ҳар хил турдаги фавқулодда вазиятлар содир бўлиб туради. Хавфсизликнинг тўла қонли бўлиши учун фавқулодда вазиятларга қарши ҳаракатлар соҳасида ҳам давлат сиёсати белгилаб олиниши лозим. Мамлакатимизда бу сиёсат фавқулодда вазиятларни табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятларга ажратган тарзда амалга оширилади. Бир вақтнинг ўзида фавқулодда вазиятларнинг ҳар бири яна бошқа бир турларга бўлинади. Хавфсизликни таъминлаш фавқулодда вазиятларнинг ҳар бир турига нисбатан чора-тадбирлар белгилаш орқали амалга оширилади. Мақолада фавқулодда вазиятлар турлари, уларнинг келиб чиқиш сабаблари мумкин бўлган оқибатлари таҳлил қилингани ҳолда хавфсизликни таъминлаш учун амалга оширилиши лозим бўлган усуллар очиб берилган.

доллар) миқдорида иқтисодий зарар вужудга келган [1]

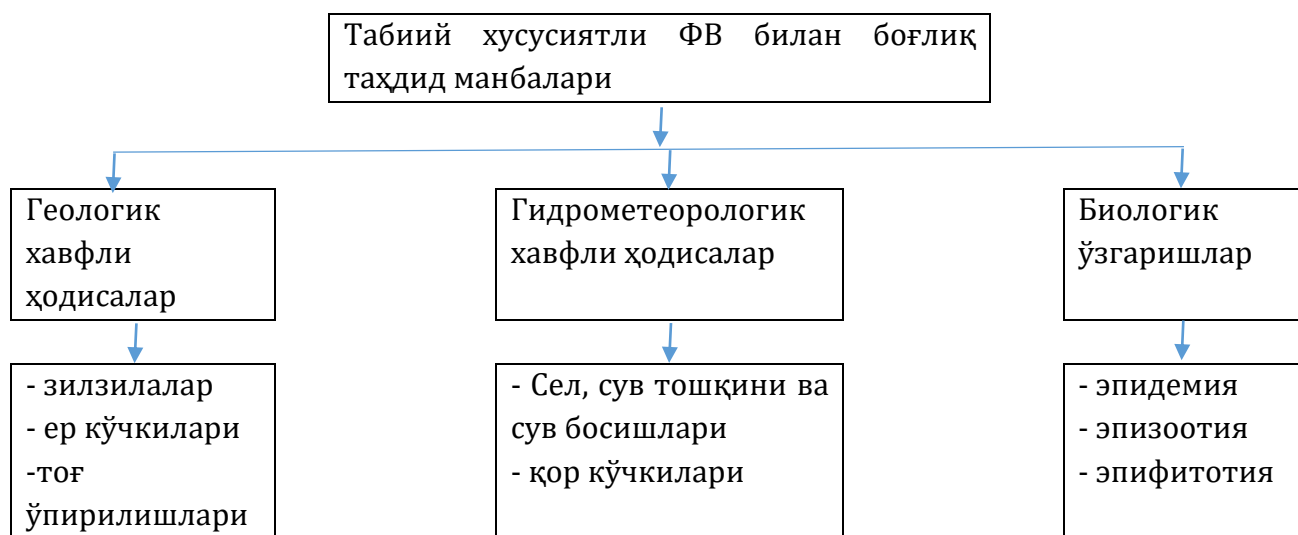
Фавқулодда вазиятлар билан боғлиқ асосий таҳдидлар ўзининг таснифига кўра, табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар манбалари таъсири натижасида вужудга келади.

Ер юзида жойлашган барча давлатлар қаторида, республикамиз ҳудуди ҳам ижтимоий-иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи табиий, техноген ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар хавфидан холи эмас.

Табиий хусусиятли фавқулдда вазиятлар – бу табиий омиллар натижасида содир бўлган фавқулдда вазиятлар йиғиндисиدير. Республикамиз ҳудудида геологик, гидрометеорологик ва биологик

кўринишдаги хавфли ҳодисалар натижасида иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи табиий хусусиятли фавқулдда вазиятлар вужудга келади (1-схема).

1-схема. Табиий хусусиятли ФВ билан боғлиқ таҳдид манбалари

Геологик хавфли ҳодисалар:

- одамлар ўлимига, маъмурий-ишлаб чиқариш биноларининг, технологик асбоб-ускуналарнинг, энергия таъминоти, транспорт коммуникациялари ва инфратузилма тизимларининг, ижтимоий йўналишдаги биноларининг ва уй-жойларнинг турлича даражада бузилишига, ишлаб чиқариш ва одамлар ҳаёт фаолиятининг издан чиқишига олиб келган зилзилалар;
- одамлар ўлимига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган ва хавфли ҳудуддан одамларни вақтинча кўчиришни ёки хавфсиз жойларга доимий яшаш учун кўчиришни талаб қилувчи ер кўчишлари, тоғ ўпирилишлари ва бошқа хавфли геологик ҳодисалар. Хозирги кунда республиканинг аксарият қисмида зилзила ва кўчки билан боғлиқ

геологик хавфли ҳодисалар кузатилиши мумкин [2].

Гидрометеорологик хавфли ҳодисалар:

- одамлар ўлимига, аҳоли пунктларини, саноат ва қишлоқ хўжалиги объектларини сув босишига, инфратузилмалар ва транспорт коммуникациялари, ишлаб чиқариш ва одамлар ҳаёт фаолияти бузилишига олиб келган ва шошилишч кўчириш тадбирлари ўтказилишини талаб қиладиган сув тошқинлари, сув тўпланиши ва селлар;
- аҳоли пунктларидаги, санаторий, дам олиш уйларидаги, соғломлаштириш лагерларидаги одамларнинг, туристлар ва спортчиларнинг жароҳатланишига ва ўлимига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган қор кўчкилари, кучли шамоллар (довуллар), жала ва бошқа хавфли гидрометеорологик ҳодисалар.

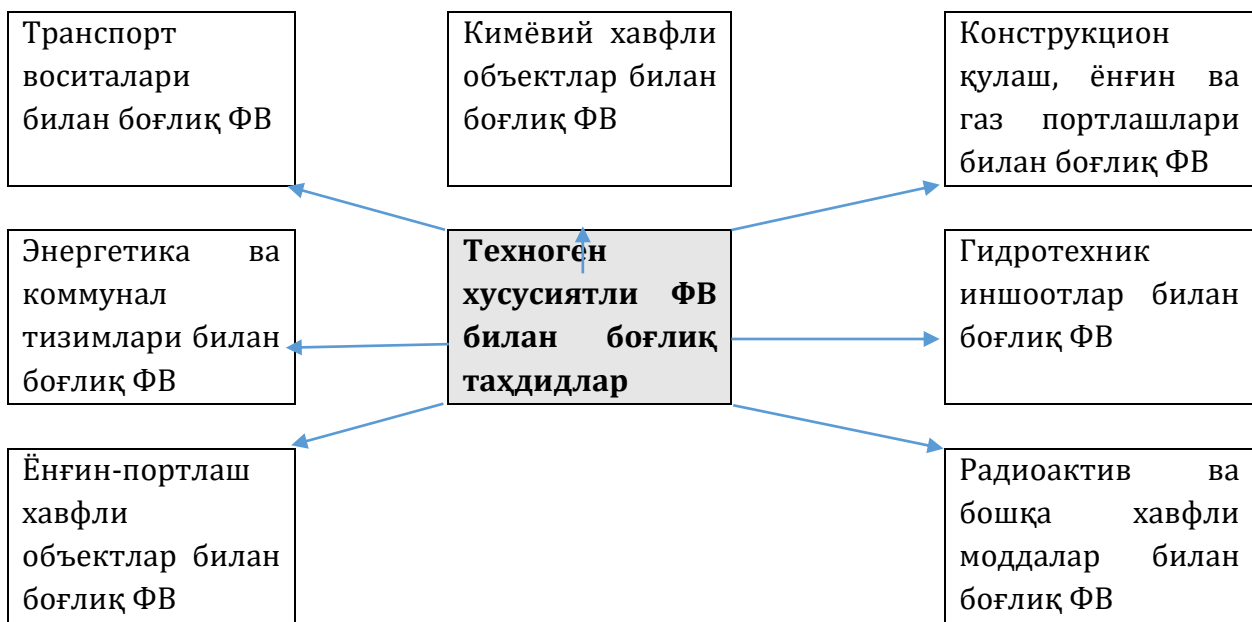
Айни пайтда, гидрометеорологик хавфли ҳодисалардан бири бўлган сел ва сув тошқинларининг республиканинг тоғ ва тоғ олди ҳудудларидаги хавфи сақланиб қолмоқда.

Фавқулодда эпидемиологик, эпизоотик ва эпифитотик вазиятлар:

- ўлат, вабо, сарғайма иситма каби кам учрайдиган касалликларни келтириб чиқарган алоҳида хавфли инфекциялар;
- одамларда учрайдиган юқумли касалликлар риккетсиялар - эпидемик тошмали терлама, Бриль касаллиги, Ку-иситма;
- зооноз инфекциялар - Куйдирги, кутуриш; - вирусли инфекциялар - СПИД;
- эпидемия - алоҳида хавфли инфекцияларга тегишли бўлмаган, юқиш манбаи битта ёки юқиш омили бир хил бўлган одамларнинг гуруҳ бўлиб юқумли касалланиши, бир аҳоли пунктида - 50 киши ва ундан ортиқ;
- аниқланмаган эпидемия билан гуруҳ бўлиб касалланиш - 20 киши ва ундан ортиқ;

- ташҳиси аниқланмаган безгак касаллиги - 15 киши ва ундан ортиқ;
- ўлим ёки касалланиш даражаси ўртача статистик даражадан 3 баравар ва ундан ортиқ бўлган вазият;
- заҳарли моддалар билан зарарланиш - жабрланганлар сони - 10 киши, вафот этганлар сони - 2 киши ва ундан ортиқ;
- озиқ-овқатдан оммавий заҳарланиш - жабрланганлар сони - 10 киши, вафот этганлар сони - 2 киши ва ундан ортиқ;
- эпизоотия - ҳайвонларнинг оммавий касалланиши ёки нобуд бўлиши;
- эпифитотия - ўсимликларнинг оммавий нобуд бўлиши.

Техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар - инсон омили, унинг таъсири натижасида вужудга келади. Республикамиз ҳудудида транспорт воситалари, коммуникация тизими, саноат ва турли тармоқдаги халқ хўжалиги объектлари билан боғлиқ, иқтисодий хавфсизликка таъсир этувчи техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар вужудга келиши мумкин [2].
(2- схема)

2-схема. Техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар

Транспорт авариялари ва ҳалокатлари:

- экипаж аъзолари ва йўловчиларнинг ўлимига, ҳаво кемаларининг тўлиқ, парчаланишига ёки шикастланишига ҳамда қидирув ва аварияқидирув ишларини талаб қиладиган авиаҳалокатлар;
- ёнғинга, портлашга, ҳаракатланувчи таркибнинг бузилишига сабаб бўлган ва темир йўл ходимларининг, ҳалокат ҳудудидаги темир йўл платформаларида, вокзаллар биноларида ва шаҳар иморатларида бўлган одамлар ўлимига, шунингдек, ташилаётган кучли таъсир кўрсатувчи заҳарли модда (КТКЗМ)лар билан ҳалокат жойига туташ ҳудудининг заҳарланишига олиб келган темир йўл транспортидаги ҳалокатлар ва авариялар (ағдарилишлар);
- портлашларга ёнғинларга транспорт воситаларининг парчаланишига, ташилаётган КТКЗМлар зарарли ҳоссаларининг намоён бўлишига ва одамлар ўлими (жароҳатланиши, заҳарланиши)га сабаб бўладиган автомобиль транспортининг ҳалокати

ва авариялари, шу жумладан йўл-транспорт ҳодисалари (ЙТХ);

- одамларнинг ўлимига, шикастланишига ва заҳарланишига, метрополитен поездлари парчаланишига олиб келган метрополитен бекатларидаги ва туннелларидаги ҳалокатлар, авариялар, ёнғинлар
- газ, нефть ва нефть маҳсулотларининг (авария ҳолатида) отилиб чиқишига, очиқ нефть ва газ фаввораларининг ёниб кетишига сабаб бўладиган магистрал қувурлардаги авариялар. Атроф табиий муҳитга кучли таъсир қилувчи заҳарли моддаларнинг (авария ҳолатида) отилиб чиқишига ва шикастловчи омилларнинг одамлар, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг кўплаб шикастланишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган даражада, йўл қўйиладиган чегаравий концентрациялардан ортиқ миқдорда санитария-ҳимоя ҳудудидан четга чиқишига сабаб бўладиган кимёвий хавфли объектлардаги авариялар, ёнғин ва портлашлар.

Ёнғин-портлаш хавфи мавжуд бўлган объектлардаги авариялар:

- технологик жараёнда портлайдиган, тез ёнувчан ҳамда бошқа ёнғин учун хавфли моддалар ва материаллар ишлатадиган ёки сақланадиган объектлардаги, одамларнинг механик ва термик шикастланишларига, захарланишига ва ўлимига, асосий ишлаб чиқариш фондларининг нобуд бўлишига, фавқулудда вазиятлар ҳудудларида ишлаб чиқариш циклининг ва одамлар ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келадиган авариялар, ёнғинлар ва портлашлар;

- одамларнинг шикастланишига, захарланишига ва ўлимига олиб келган ҳамда қидириш-қутқариш ишларини ўтказишни, нафас олиш органларини муҳофаза қилишнинг махсус анжом ва воситаларининг қўлланишини талаб қилувчи кўмир шахталаридаги ва кон-руда саноатидаги газ ва чанг портлаши билан боғлиқ авариялар, ёнғинлар ва жинслар кўпорилиш.

Энергетика ва коммунал тизимлардаги авариялар:

- саноат ва қишлоқ, хўжалиги масъул истеъмолчиларининг авария туфайли энергия таъминотисиз қолишига ҳамда аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келган ГЭС, ГРЭС, ТЭЦлардаги, марказий иссиқлик марказларидаги, электр тармоқларидаги, буғқозон қурилмаларидаги, компрессор ва газ тақсимлаш шаҳобчаларидаги ва бошқа энергия таъминоти объектларидаги авария ва ёнғинлар;

- аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига ва саломатлигига хавф туғилишига олиб келган газ қувурларидаги, сув чиқариш иншоотларидаги сув

қувурларидаги, канализация ва бошқа коммунал объектлардаги авариялар;

- атмосфера, тупроқ, ер ости ва ер усти сувларининг одамлар саломатлигига хавф туғдирувчи даражада концентрациядаги зарарли моддалар ифлосланишига сабаб бўлган газ тозалаш қурилмаларидаги, биологик ва бошқа тозалаш иншоотларидаги авариялар. Одамлар ўлими билан боғлиқ бўлган ва зудлик билан авария-қутқарув ишлари ўтказилишини ҳамда зарар кўрганларга шошилиш тиббий ёрдам кўрсатилишини талаб қиладиган мактаблар, касалхоналар, кинотеатрлар ва бошқа ижтимоий йўналишдаги объектлар, шунингдек уй-жой сектори бинолари конструкцияларининг тўсатдан бузилиши, ёнғинлар, газ портлаши ва бошқа ҳодисалар. Радиоактив ва бошқа хавфли экологик жиҳатдан зарарли моддалардан фойдаланиш ёки уларни сақлаш билан боғлиқ авариялар:

- санитария-ҳимоя ҳудуди ташқарисига чиқариб ташланиши натижасида пайдо бўлган юқори даражадаги радиоактивлик одамларнинг йўл қўйиладигандан кўп миқдорда нурланишини келтириб чиқарган технологик жараёнда радиоактив моддалардан фойдаланадиган объектлардаги авариялар;

- радиоактив материалларни ташиш вақтидаги авариялар; - атроф-муҳит ва одамлар саломатлиги учун хавф туғдирувчи радиоактив чиқиндилар тўплагичлардаги, чиқинди коналардаги, шлам тўплагичлардаги ва захарли моддалар кўмиладиган жойлардаги авариялар (ўпирилишлар);

- радиоизотоп буюмларининг йўқотилиши;

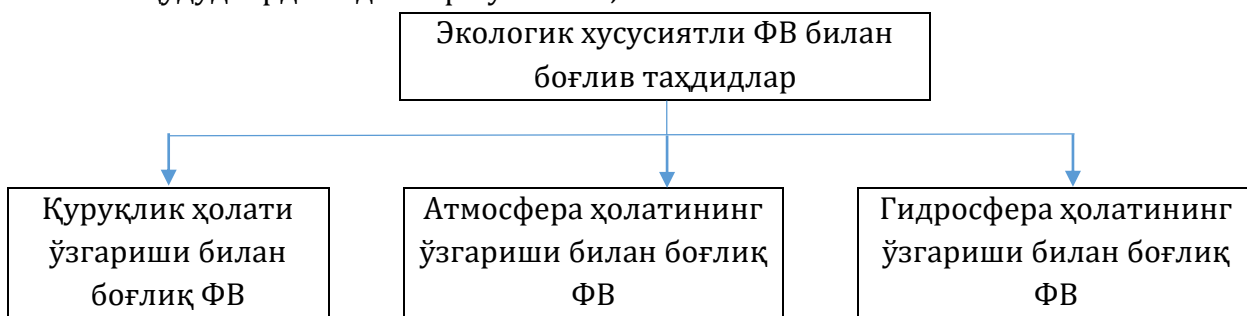

- биологик воситаларни ва улардан олинадиган препаратларни тайёрлаш, сақлаш ва ташишни амалга оширувчи илмий-тадқиқот ва бошқа муассаларда биологик воситаларнинг атроф муҳитга чиқиб кетиши ёки йўқотилиши билан боғлиқ вазиятлар;

- сув омборларида, дарё ва каналлардаги бузилишлар, баланд тоғлардаги кўллардан сув уриб кетиши натижасида вужудга келган ҳамда сув босган худудларда одамлар ўлимига,

саноат ва қишлоқ хўжалиги объектлари ишининг, аҳоли ҳаёт фаолиятининг бузилишига олиб келган ва шошилиш кўчириш тадбирларини талаб қиладиган ҳалокатли сув босишлари.

Экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар - қуруқлик (тупроқ, ер ости), атмосфера (ҳаво муҳити), гидросфера (сув манбалари) таркиби ва ҳоссаларининг ўзгариши оқибатида вужудга келади [2] (3 - схема).

3 - схема. Экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлар

Қуруқлик (тупроқ, ер ости)нинг ҳолати ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар:

- ҳалокатли кўчкилар - фойдали қазилмаларни қазилмоқчилик чоғида ер остига ишлов берилиши ва инсоннинг бошқа фаолияти натижасида пайдо бўлувчи ер юзасининг ўпирилиши, силжиши;

- тупроқ ва ер остининг саноат туфайли келиб чиққан токсикантлар билан ифлосланиши, оғир металллар, нефть маҳсулотлари, шунингдек қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида одамларнинг соғлиғи учун хавф солувчи концентрацияларда қўлланадиган пестицидлар ва бошқа заҳарли химикатлар мавжудлиги.

Атмосфера (ҳаво муҳити) таркиби ва хоссалари ўзгариши билан боғлиқ бўлган вазиятлар:

- ҳаво муҳитининг қуйидаги ингредиентлар билан экстремал юқори ифлосланиши;

- олтингугурт диоксид, диоксид ва азотли оксид, углеродли оксид диоксин, қурум, чанг ва одамлар соғлиғига хавф солувчи концентрацияларда антропоген тусдаги бошқа зарарли моддалар;

- катта кўламда кислотали зоналар ҳосил бўлиши ва кўп миқдорда кислота чиқиндилари ёғилиши;

- радиациянинг юқори даражаси.

Гидросфера ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар:

- ер юзаси ва ер ости сувларининг саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши оқовалари: нефть маҳсулотлари, одамларнинг заҳарланишига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган таркибида оғир металллар, ҳар хил заҳарли химикатлар бор бўлган чиқиндилар ва бошқа заҳарли моддалар билан экстремал юқори даражада ифлосланиши;

- биолар, муҳандислик коммуникациялари ва уй-жойларнинг емирилишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган сизот сувлар даражасининг ошиши;

- сув манбалари ва сув олиш жойларининг заҳарли моддалар билан ифлосланиши оқибатида ичимлик сувнинг кескин етишмаслиги.

Фавқулодда вазиятлар уларнинг вужудга келиш сабабларига (манбаларига) кўра тасниф қилинади ва улар ушбу вазиятларда зарар кўрган одамлар сонига, моддий зарарлар миқдорига ва кўламларига (худудлар чегараларига) қараб локал, маҳаллий, республика ва трансчегара турларига бўлинади.

Фавқулодда вазиятлар таснифида назарда тутилмаган ҳолатларда ҳам иқтисодий хавфсизликка таъсир кўрсатувчи фавқулодда вазиятлар вужудга келиши мумкин. Содир бўлган фавқулодда вазиятлар миқдор кўрсаткичлари, одамларнинг ҳаёти, соғлиғига ва атроф муҳитга, миллий иқтисодиётга таъсири даражасига қараб аниқланади. Ушбу турдаги фавқулодда вазиятлар, атроф табиий муҳитнинг ҳолатини кузатувчи ва назорат қилувчи вазирликлар, идоралар

ҳамда Ўзбекистон Республикаси фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизими (ФВДТ) нинг тегишли раҳбар органлари томонидан белгиланади. Бу каби фавқулодда вазиятлар қаторига, давлат конституцион тузимига қарши ҳар қандай ҳаракатлар, шахс ва табиат таъсирисиз вужудга келадиган ҳолатлар ёки бошқа авариялар киради [3].

Хулоса қилиб айтганда, республиканинг хавфсизлик тизимига таъсир этувчи фавқулодда вазиятлар билан боғлиқ таҳдидлар асосан табиий, техноген ва экологик хусусиятли гуруҳларга бўлинади. Ушбу таҳдидларни баҳолаш учун тегишли индикаторларни танлаб олиш лозим. Юқоридаги фавқулодда вазиятларнинг таснифига асосланиб, ҳар бир фавқулодда вазиятлар манбалари ва турига кўра, иқтисодий хавфсизликка таҳдид даражаси ҳақида огоҳлантирувчи индикаторларни танлаб олиш ва фойдаланиш мумкин. Хавфсизлик тизимини фавқулодда вазиятлар таҳдиди билан боғлиқ соҳасини бундай индикаторлар ва индикаторлар синфлари орқали таҳлил қилиш самарали ҳисобланади.

References:

1. Фавқулодда вазиятлар вазирлиги бюллетени
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 октябр кундаги «Техноген, табиий ва экологик хусусиятли фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги 455-сонли қарори
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 26.08.2020 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бундай вазиятларда ҳаракат қилиш давлат тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори
4. <https://online-edu.ranepa.ru/pluginfile>.